

Felnőthallgató-barát egyetemek

Keczser Gabriella*

Abstract The European Union in the Lisbon Strategy has set a target that 12.5% of the adult population should participate in lifelong learning. The ‘Europe 2020’ plan increased this proportion to 15%. Higher education plays an important role in achieving this goal. Mature students, however, are a different challenge for universities in the organization of trainings as well as in teaching methodology than young students of traditional college age. In my paper I present the characteristics of the mature student friendly universities in the frame of an American model.

Keywords lifelong learning • higher education • mature students

1. Bevezetés

Az Amerikai Egyesült Államokban 1999–2009 között 24%-kal nőtt a felsőoktatásba belépő felnőthallgatók száma, míg a hagyományos korú egyetemi belépőké mindössze 14%-kal emelkedett. A felnőtteknek kínált felsőfokú képzések piaca folyamatosan nő, és pénzügyi értelemben jó néhány, korábban komoly válságba került intézmény túlélését biztosítja.¹ Ennek megfelelően a felnőthallgatók az USA-ban a figyelem középpontjába kerültek. A Council for Adult and Experiential Learning (CAEL) és az American Productivity & Quality Center (APQC) 6 felnőthallgató-barát egyetemen készített benchmarking alapján 8 kategóriában fogalmazott meg olyan jellemzőket, melyek segíthetik a felnőtt korú hallgatók eredményes tanulmányait az egyetemeken². A két szervezet olyan, kérdőíves megkérdezésem alapuló értékelési rendszert is kidolgozott, amellyel az egyetemi személyzet, valamint a felnőthallgatók véleménye alapján meghatározható, mennyire felnőthallgató-barát az adott intézmény, és milyen területeken kell még fejlődnie. Ez a valós jó gyakorlatokon alapuló modell megfelelő kiindulópontot jelenthet a magyar egyetemek értékeléséhez abból a szempontból, hogy mennyire felelnek meg a felnőtt korú hallgatók igényeinek, illetve azoknak a külső és belső akadályoknak az azonosításához, melyek gátolják, hogy a hazai egyetemek felnőthallgató-barát intézményekként működjenek. Felnőthallgató alatt a hagyományos egyetemista életkornál (19–29 év) idősebb hallgatókat értem, ezt a csoportot az angolszász szakirodalom és az Európai Unió terminológiája „mature student”-nek vagy „adult learner”-nek nevezi.

---

* Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
E-mail: keczergabriella@gmail.com

¹ NCES 2011

² CAEL 2000

2. Felnőtthallgatók a magyar felsőoktatásban

Az Európai Unió a Lisszaboni stratégiának megfelelően 2010-re azt a célt tűzte ki, hogy a felnőttek, azaz a 25–64 évesek 12,5%-a vegyen részt az élethosszig tartó tanulásban. Az Európa 2020 stratégiai terv ezt a kívánt arányt 15%-ra emelte.³ Ezek a célkitűzések természetesen nem érhetőek el a felsőoktatás aktív szerepvállalása nélkül. Az egyetemi képzések fokozottabb megnyitása a felnőtthallgatók számára azért is elengedhetetlen, mert a felsőoktatásra, a lakosság felsőfokú végzettséggel rendelkező hányadának növelésére vonatkozó ambiciózus célkitűzések sem érhetőek el a felnőtthallgatók nélkül.

Az Európai Unió a felsőoktatási rendszerek teljesítményének értékelésekor méri az érett hallgatók hányadát a teljes hallgatói létszámban és a felsőoktatásba belépők körében. Magyarország mindkét mutatóban jól teljesít: 2007-ben a teljes hallgatói létszám 32,8%-a volt 30 éves vagy annál idősebb – ezzel az előkelő 4. helyen állunk az EU27-ek között. A felsőoktatásba belépők több mint 12%-a 30 éves vagy annál idősebb – ezzel a 7. helyet foglaljuk el.⁴ (Bővebben lásd Keczer⁵.)

3. A felnőtthallgatókra jellemző sajátosságok és szükségletek

A felnőtt tanulókra jellemző sajátosságokkal számos hazai és külföldi kutató és tanulmány foglalkozik, melyekről részletes áttekintést ad például Sz. Molnár „A Tanuló felnőtt” című szakirodalmi összefoglalója⁶

A felnőtthallgatók legfontosabb jellemzői a következők:

- késleltetve lépnek be a felsőoktatásba,
- részidős képzésre járnak (levelező tagozat),
- munka mellett tanulnak,
- anyagilag függetlenek a szülőktől,
- családjuk van,
- nem a jelenlegi középfokú oktatási rendszerben szerezték előismereteiket.⁷

A CAEL-APQC a felnőtthallgatók sajátos szükségleteit a következőkben határozta meg:

- megfelelő információ a tanulási lehetőségekről és képzésekről,
- intézményi flexibilitás az oktatásban és más szolgáltatásokban,
- tanácsadás a tanulásban és a karriercélok megvalósításában,
- munkatapasztalat során szerzett tudás elismerése.⁸

4. A felnőtthallgató-barát egyetemek jellemzői

A CAEL-APQC benchmarkingon alapuló felmérése 8 kategóriában határozta meg a felnőtthallgató-barát egyetemek jellemzőit.⁹

³ EB 2012

⁴ EU 2010

⁵ Keczer 2012

⁶ Sz. Molnár 2009

⁷ NCES 1996

⁸ CAEL 2000

⁹ CAEL 2000

4.1. Elérés

A felnőtthallgató-barát egyetem oly módon törekszik elérni a felnőtteket, hogy átvágja a *térben, időben és módszereiben* kötött hagyományos egyetemi oktatás kereteit. Ami a térbeli és időbeli korlátokat illeti, a felnőtthallgató-barát egyetem nem arra vár, hogy a felnőtthallgatók az egyetemi kampuszra jöjjenek, hanem kitelepíti a toborzást, a képzéseit és a szolgáltatásait (tanulmányi osztály, egyetemi könyvesbolt stb.) oda, ahol a felnőtthallgatók élnek és dolgoznak, az órákat és a szolgáltató-egységek nyitva tartását a felnőtthallgatók időbeosztásához igazítja, igény esetén gyermekfelügyeletet biztosít. A korlátok természetesen a korszerű információ-technológiai (IT) eszközökkel is lebonthatók – lásd később. Ami a módszertani korlátokat illeti, a felnőtthallgatók képzése alapvetően más megközelítést igényel, mint a hagyományos korosztályoké. Az oktatóknak inkább facilitátori szerepet kell betölteniük, akik segítenek a felnőtthallgatóknak abban, hogy a tudás létrehozásának folyamatában inkább „alkotótársak”, mint hallgatók legyenek, akik segítenek a helyes döntések meghozatalában és a tanulással szembeni gátlások leküzdésében.

4.2. Életút és karrierút tervezés

A felnőtthallgató-barát egyetem a toborzástól kezdve figyelembe veszi a felnőtthallgatók élet- és karriercéljait, és segíti őket ezek elérésében. Ebbe akár az is beletartozik, hogy jelentkezéskor másik intézménybe irányítják őket, ha az ottani képzés jobban megfelel a felnőtthallgatók céljainak. Az intézménybe történő belépéskor az intézmény segít azonosítani a felnőtthallgató pillanatnyi tudásszintjét (az előzetes tudás beszámításának kérdését lásd később), majd meghatározni, hogy a felnőtthallgatónak milyen további tudást kell megszereznie a céljai eléréséhez, végül közösen megtervezik, hogyan tudja a felnőtthallgató a leghatékonyabban megszerezni ezt a tudást. A képzés során az intézmény folyamatos párbeszédet folytat a felnőtthallgatókkal a céljaikról és az előrehaladásukról.

4.3. Finanszírozás

A felnőtthallgató-barát egyetem figyelembe veszi, hogy a képzésük finanszírozása gyakran a felnőtthallgatóknak is komoly nehézséget jelent, ezért minden lehetséges eszközzel segíti a felnőtthallgatókat a képzésük finanszírozásában. Tájékoztatja őket a különböző finanszírozási konstrukciókról, igénybe vehető támogatásokról. Az ösztöndíjakat a részidős hallgatók számára is hozzáférhetővé teszi. Segíti a hallgatókat abban, hogy külső forrásokat vonjanak be saját képzésük finanszírozásába. Együttműködik olyan szervezetekkel (vállalkozások, érdekvédő és más nonprofit szervezetek), amelyek révén anyagi támogatást nyújthat a felnőtthallgatóknak.

4.4. Értékelés

A felnőtthallgató-barát egyetem azoknak a kompetenciáknak a megszerzésére helyezi a hangsúlyt a képzéseiben, amelyekre a hallgatónak szüksége van ahhoz, hogy jó munkaerővé és a társadalom teljes értékű tagjává váljon. Ennek megfelelően pontosan tisztában van azzal, hogy melyek az elvárt kimeneti követelmények. E követelmények meghatározásakor a lehető legtöbb érintett (stakeholder) – munkáltatók, közösség stb. – elvárásait figyelembe veszi. A felnőtthallgató-barát egyetem azonban nem csak a tanórán szerzett tudását méri a felnőtthallgatóknak, hanem az élet- és munkatapasztalathoz vezető kompetenciáit is (melynek fontos eleme az előzetes tudás felmérése

és figyelembe vétele). Olyan értékelési rendszereket alkalmaz, amelyek képesek ezen kompetenciák mérésére. Az értékelést a képzés részeként valósítja meg, oly módon, hogy az építse a hallgatók önbizalmát.

4.5. Oktatási-tanulási folyamat

A felnőthallgató-barát egyetem oktatói az oktatás különféle módszereit alkalmazzák (probléma-alapú és tapasztalati módszerek) annak érdekében, hogy a kurrikulum részévé tegyék a hasznos tudás és képességek elsajátítását és egyensúlyt teremtsenek az elmélet és a gyakorlat között. A felnőthallgatók egyéni képzési és karriercéljaihoz igazítják az alkalmazott oktatási módszereket, és választási lehetőséget biztosítanak a hallgatóknak a különböző oktatási-tanulási módozatok között. Tudatában vannak annak, hogy a tapasztalat jobb tanító, mint az oktató. Törekednek a lehető legnagyobb fokú interaktivitásra az oktatási folyamatban. Olyan problémák megoldását építik be a tananyagba, melyekkel a hallgatók szembesülnek munkájuk során. Az oktatás és a tananyagok nyelvezetét a hallgatók munkahelyeinek nyelvezetéhez igazítják. Az intézmény ösztönzi az oktatóit a speciális andragógiai módszerek elsajátítására.

4.6. Támogatás

A felnőthallgató-barát egyetem oktatói, dolgozói és hallgatói segítik a felnőthallgatókat, amíg sikeres, önálló tanulókka válnak. Az intézmény előkészítő kurzusokat szervez a továbbtanulni szándékozó felnőtteknek, melynek keretében még teljesítménykényszer nélkül fejleszthetik kompetenciáikat. Az oktatók odafigyelnek a felnőthallgatókra, személyes és IT-alapú tanácsadást, támogatást, segítséget biztosítanak (coaching). Az intézmény elősegíti a hallgatói közösségek létrejöttét annak érdekében, hogy a felnőthallgatók segítséget kapjanak társaiktól. Az intézmény minden felnőttgolyóának segít beilleszkedni a hallgatók közösségébe, támogatja a hallgatói mentorprogramokat. Erre különösen az olyan nagy hallgatói létszámmal dolgozó egyetemeken van szükség, ahol az intenzív, személyes oktatói támogatás lehetősége korlátozott.

4.7. Technológia

A felnőthallgató-barát egyetem az IT biztosította korszerű lehetőségeket (bárhol, bármikor hozzáférhető információk, dokumentumok, tananyagok, távoktatás, online ügyintézés, kommunikáció) felhasználja a hallgatók tájékoztatására, a tanulási folyamat elősegítésére, a hallgatói közösségek építésére, a hallgatóknak nyújtott szolgáltatások kényelmes igénybe vételének biztosítására. A képzések tartalmának és módszertanának kialakításánál figyelembe veszi azt a fejlett IT-környezetet, amelyben a felnőthallgatók egy része dolgozik. Ugyanakkor figyelembe veszi azt is, hogy az IT-eszközökhöz való hozzáférés és a digitális kompetenciák terén jelentős különbségek lehetnek a felnőthallgatók között az eltérő jövedelmi viszonyok, előzetes képzettség, életkörülmények stb. miatt.

4.8. Stratégiai partnerség

A felnőthallgató-barát egyetem stratégiai partnerségre lép a munkáltatókkal és az érdekvédelmi szervezetekkel annak érdekében, hogy közösen elősegítsék az élethosszig tartó tanulást. Felhívja a munkáltatók figyelmét a munkavállalók továbbtanulási lehetőségeire, tanfolyamot szervez a vállalati (pl. HR) vezetőknek annak érdekében,

hogy érdemi tanácsokat és segítséget tudjanak nyújtani a dolgozóknak a továbbtanuláshoz. Kihelyezett toborzást és képzéseket folytat, a munkáltatóknak aktív szerepet biztosít a képzési követelmények, az elsajátítandó kompetenciák meghatározásában, és ezek relevanciáját a munkáltatók rendszeres megkérdezésével folyamatosan ellenőrzi. A felnőtt hallgató képzési és karrier céljait a munkáltatója megkérdezésével határozzák meg. Az oktatás rendjének kialakításakor az intézmény figyelembe veszi a munkahely szempontjait. A kreditálható munkahelyi képzéseket előzetesen megszerzett tudásként elismeri.

5. Élethosszig tartó tanulás a nyugat-európai felsőoktatásban

1997-ben egy 2 éves kutatási program keretében 5 ország – Hollandia, Németország, Finnország, Anglia és Wales – felsőoktatását elemezték az élethosszig tartó tanulás szempontjából. A felmérés a következő általános – véleményem szerint Magyarországon ma is releváns – megállapításokat hozta. A legtöbb felsőoktatási rendszer eljárásrendi, finanszírozási és kulturális szempontból is annak a premisszának alapján szerveződik, hogy a hallgatók egy szűk életkori és társadalmi csoportból kerülnek ki és teljes időre képzésre (nappali tagozat) járnak. Ennek megfelelően a felsőoktatás a gyakorlatban elitista és konzervatív, mely a felnőtt hallgatókra és más, nem tradicionális hallgatói csoportokra alsóbbrendűként és marginálisként tekint. A felsőoktatás fókuszában a kutatás áll (a tudományos eredmények biztosítják a rangot és az előbbre jutást úgy az egyéneknek, mint az intézményeknek), valamint a hagyományos graduális és posztgraduális képzések, ennek megfelelően az élethosszig tartó tanulásban betöltött szerep csak másodlagos. Ma már az élethosszig tartó tanulás paradigmája is megjelent a felsőoktatás-politikában és az intézményi kultúrában, de még nem integrálódott a felsőoktatásba, sok helyen külön intézményekben folyik (Open University-k Hollandiában, Angliában és Finnországban), vagy külön szervezeti egységekhez tartozik (LLL/Continuing Education Centers), és még alapvető változásokat kell előidéznie az attitűdökben és a felsőoktatási intézmények napi gyakorlatában. Ahhoz, hogy a felsőoktatás alkalmazkodjon az élethosszig tartó tanulás követelményeihez, olyan változások szükségesek az oktatásmódszertanban, az oktatásszervezésben, a tanulási élményben (learning experience), amelyeket a nyugat-európai felsőoktatás még csak elvétve alkalmaz – állapították meg a kutatók 2001-ben-ben.¹⁰

6. Felnőttképzési programok és egyetemi kormányzás

A felnőtt hallgató-barát működés szorosan összefügg az egyetemi kormányzás rendszerével az egyes intézményekben. (Egyetemi kormányzás: a hatáskörök formális és informális gyakorlása azoknak a törvényeknek, politikáknak és szabályoknak a keretében, amelyek meghatározzák a felsőoktatási rendszer különböző szereplőinek jogait és kötelezettségeit.)

A felsőoktatási intézmények háromféle megoldás közül választanak, amikor felnőttképzési programokat indítanak:¹¹

1. Centralizáció: a felsőoktatási intézmény azonos, központosított megoldásokat alkalmaz a hagyományos és a nem-hagyományos (pl. felnőttképzési) programjaira, ezeket ugyanazok a szervezeti egységek szervezik, bonyolítják

¹⁰ Taylor 2001

¹¹ Ellis 2012

- és koordinálják. Azaz egy oktatási dékánhelyettes, egy beiskolázási iroda, tudományterületenként egy tanszék felelős minden képzési formáért.
2. Megosztás: a felsőoktatási intézmény a hagyományos képzéseitől elkülönítetten kezeli a nem-hagyományos képzéseit, külön funkciókat és egységeket hoz létre ezekre. Azaz külön oktatási dékánhelyettes, külön beiskolázási iroda, külön tanszékek felelnek a felnőttképzésért.
  3. Hibrid megoldások: számos intézmény ötvözi a centralizáció és a megosztás elveit a felnőttképzési programok szervezésében és lebonyolításában.

A centralizáció előnye, hogy a szinergiára, nem pedig az elkülönülésre helyezi a hangsúlyt, és nem tart fenn párhuzamos funkciókat. Az egységes kontroll a felnőttképzésben is garantálja a standard minőséget. Hátránya lehet azonban, hogy kevésbé érzékeny a felnőttek korábban tárgyalt speciális szükségleteire, elvárásaira. A megosztás előnye, hogy a kizárólag felnőttképzésre fókuszáló szervezeti egységek könnyebben reagálnak a felnőttképzésben felmerülő piaci lehetőségekre, és a felnőtt hallgatók igényeinek kielégítése állhat a döntések középpontjában. Ugyanakkor kétségek merülhetnek fel azzal kapcsolatban, hogy az elkülönítetten zajló felnőttképzési programokban ugyanaz a minőség és szigor érvényesül-e, mint a hagyományos képzésekben, és a felnőttképzésben dolgozók marginálisnak érezhetik szerepüket az intézményen belül. A sikeres hibrid megoldások egyszerre biztosítják a felnőttképzés speciális igényeihez való rugalmas alkalmazkodást és az intézményi kontrollt a felnőttképzési programok felett. Egy adott intézmény számára „a” jó megoldás alapvetően az intézmény küldetésétől és kultúrájától függ.¹²

A tradicionális magyar egyetemek karai jelenleg centralizáltan kezelik a felnőtt hallgatók részvételével zajló képzési programokat, hiszen azok semmilyen szempontból nem különülnek el más képzési programoktól. A határvonal Magyarországon a nappali és levelező tagozatos képzések között húzódik, de e két tagozat nem feleltethető meg teljes mértékben a hagyományos korú és a felnőtt korú hallgatók csoportjainak. Ráadásul a levelező tagozatos hallgatók sem részesülnek minden olyan területen speciális bánásmódban, amelyen sajátos helyzetük és igényeik (lásd korábban) azt indokoltá tenné. A fentebb vázolt megoldások közötti választás tehát még előttünk áll. Amennyiben a hazai egyetemek növelni fogják a felnőtt hallgatók arányát a hallgatói létszámban, az mindenképpen változásokat fog indukálni az egyetemi kormányzásban is. Célszerű ezeket a változtatásokat a külföldi tapasztalatok, jó és rossz gyakorlatok figyelembe vételével, az egyes intézmények küldetésének és kultúrájának megfelelően, tudatosan és átgondoltan végrehajtani.

7. Akadályok a hazai egyetemek felnőtt hallgató-barát intézményekké válásában

A következőkben saját tapasztalatok alapján foglalom össze, hogy milyen akadályai vannak annak, hogy a tradicionális magyar egyetemek a jelenleginél jobban szolgálják ki a felnőtt hallgatók speciális igényeit.

1. A magyar állami egyetemek évek óta több milliárdos forráskivonást szenvednek el, az alapvető feladataik (oktatás, kutatás) megfelelő színvonalú ellátása is komoly anyagi nehézségekbe ütközik. Ilyen körülmények között aligha jut pénz az olyan harmadik, negyedik, stb. missziókra, mint a speciális igényű hallgatók kiszolgálása, a régiófejlesztésben való aktív szerepvállalás, a helyi közösséghez való kapcsolódás. Ez azért is sajnálatos, mert a felnőtt hallgatók fokozottabb bevonása a felsőokta-

¹² Ellis 2012

tásba nem csak nemzetgazdasági érdek, de az egyetemeknek is komoly bevételi forrása lehetne. Ehhez – legalábbis, ha a felnőtthallgatók képzését a hallgatók és az intézmény kölcsönös elégedettségére kívánjuk folytatni – erre a célra fordítható forrásokra lenne szükség. A felnőtthallgatók beiskolázásához, megfelelő kiszolgálásához ugyanis emberi és egyéb erőforrás-fejlesztésre/bővítésre van szükség, melynek pénzügyi fedezete jelenleg hiányzik a magyar állami felsőoktatásból.

2. Részben a fentiekkel összefüggésben a tradicionális magyar egyetemeken hiányoznak azok a funkciók, valamint a funkciók ellátásához szükséges emberi és egyéb erőforrások, amelyek kiemelten kezelnék a nem-hagyományos képzéseket és hallgatói csoportokat. (Legfeljebb a tanulmányi osztályokon van egy vagy két személy, aki a levelező tagozatos hallgatók ügyeit intézi.) Ez a feladat az egyetemi szervezetben máshol nem jelenik meg, sem vezetői, sem végrehajtói, sem szervezeti egység szinten. Valójában még addig sem jutottunk el, hogy e funkciók jelentőségét és hiányát felismernénk.

3. A magyar felsőoktatásban az oktatók túlságosan le vannak terhelve ahhoz, hogy egyénre szabott, felnőtthallgató-barát képzési programokat, módszereket alkalmazzanak. Az oktatók a törvény által előírt maximális óraszámnál jóval többet tanítanak, az alsóbb oktatói szinteken (tanársegéd, adjunktus, főiskolai docens) gyakran 20-16 óra a heti tantermi óraterhelés csak nappali tagozaton, ráadásul egy-egy oktató két félév alatt akár 10 féle tárgyat is oktat. A hallgatói létszám sok helyen rendkívül magas, az oktatók egyszerre több száz hallgatót oktatnak. A kiváló oktatói teljesítményt a legtöbb intézményben sem erkölcsileg, sem anyagilag nem ismerik el, az oktatói karrierhez a kutatáson, a tudományos teljesítményen keresztül vezet az út (publikációk, hivatkozások stb.). Ilyen körülmények között aligha realitás az az egyénre szabott, sajátos bánásmód, amelyben a felnőtthallgató-barát egyetemeken részesítik az oktatók a felnőtthallgatókat.

4. A felnőtthallgatók egy része még az alapvető oktatási szolgáltatást sem veszi igénybe, azaz órára nem jár, a tanítási-tanulási folyamatban nem vállal aktív szerepet, így eleve lehetetlenné tesz minden, hagyományostól eltérő módszert, eljárást (pl. projektmunka). Egy részüket kizárólag a magasabb iskolai végzettség megszerzése és az azzal járó előnyök motiválják, más részük munkahelyi vagy magánéleti elfoglaltságai miatt nem tud aktívabb szerepet vállalni, így igényük önmagukkal és az intézménnyel szemben is kizárólag a papír megszerzése, a lehető legkisebb erőfeszítéssel. Ezek a hallgatók nem partnerek semmilyen, a hallgató és az intézmény/oktató interakcióján, együttműködésén alapuló képzési forma megvalósításában.

5. A civil szféra – szakszervezetek, nonprofit, szakmai szervezetek -- Magyarországon gyengébb, mint a komolyabb civil tradíciókkal rendelkező országokban, a munkáltatók egy része nem ismerte fel a munkavállalók fejlesztésének jelentőségét, így a felsőoktatási intézményeknek nem könnyű partnereket találniuk mindahhoz, ami a felnőtthallgató-barát működéshez szükséges.

6. A legtöbb oktató számára ismeretlenek azok az oktatási módszerek, jó gyakorlatok, amelyeket a felnőtthallgatók esetében lehetne/kellene alkalmazni. A felsőoktatásban oktatók szakmai (értsd: oktatásszakmai, azaz pedagógiai, andragógiai, pszichológiai, módszertani) továbbképzése nem megoldott. Kizárólag az egyes oktatók felkészültségén, tehetségén, szemléletén múlik, hogy képessé válnak-e azoknak az oktatási módszereknek az alkalmazására, melyeket az arra alkalmas és nyitott felnőtthallgatók igényelnének.

Felhasznált irodalom

- CAEL (2000): Adult learners: The New Undergraduate Majority. www.cael.org.
Letöltve: 2012. szeptember 1.
- Ellis, Richard (2012): The win-win of adult degree programs. In: *New Directions for Higher Education* No. 159. 2012 ősz. Wiley Periodicals Inc. 3-12. old.
- EB (2012): Main policy initiatives and outputs in education and training since the year 2000. Európai Bizottság, http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/policy-higer_en.htm. Letöltve: 2012. május 20.
- EU (2010): Pre-study on the role of higher education institutions as providers of continuous professional learning and adult education. Directorate-General for Education and Culture, Brüsszel
- Keczer Gabriella (2012): A felsőoktatás szerepe az élethosszig tartó tanulásban. In: Juhász-Chrappán (szerk.): *Tanulás és művelődés*. Debreceni Egyetem, Debrecen. ISBN: 978-963-473-584-7. p. 138-143.
- NCES (1996): Nontraditional Undergraduates: Trends in Enrollment from 1986 to 1992 and Persistence and Attainment among 1989-90 Beginning Postsecondary Students. National Center for Education Statistics, Washington.
- NCES (2011): Digest of Education Statistics 2010. National Center for Education Statistics, Washington.
- Sz. Molnár Anna (2009): A tanuló felnőtt. In: Golnhofér Erzsébet (szerk.): *A tanulás sokszínű világa. Tanulásfelfogások különböző nézőpontokból*. A Pedagógusképzés tematikus száma. 2009. 2-3. sz., pp. 199-220.
- Taylor, Richard (2001): Lifelong learning in higher education in Western Europe: myth or reality? In: *Adult education and development*, 56, 2001. p. 127-146.